

JUSTYNA BIEDA
DR, UNIWERSYTET ŁÓDZKI
ORCID: 0000-0003-0231-7936

Organizacja i funkcjonowanie aresztów policyjnych w Królestwie Polskim w latach 1817–1867. Część I

1. Wprowadzenie; 2. Instytucja uwięzienia przed wyrokiem na ziemiach polskich; 3. Podstawy prawne umieszczenia w areszcie; 3.1. Zatrzymanie (uwięzienie tymczasowe); 3.1.1. Zarzuty stawiane zatrzymanym; 3.1.2. Organ zatrzymujący i czas zatrzymania; 3.2. Kara pozbawienia wolności; 3.2.1. Osoby skazane na kary policyjne; 3.2.2. Kara aresztu publicznego; 3.2.3. Kara aresztu na czas krótki; 3.3. Osoby podlegające władzom wojskowym; 3.4. Areszt jako miejsce noclegowe dla transportowanych więźniów; 4. Podsumowanie.

1

Artykuł stanowi pierwszą część cyklu publikacji mających na celu ukazanie organizacji i funkcjonowania aresztów policyjnych (zwanym też aresztami miejskimi), utworzonych na mocy rozporządzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z dnia 6 października 1817 r.¹ Badaniami objęto okres do 1867 r., czyli do likwidacji Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, a więc naczelnego organu administracji rządowej, któremu te ośrodki pozbawienia wolności podlegały.

Powołano je do życia w celu zapewnienia odpowiedniego miejsca odizolowania dla osób aresztowanych przez władze policyjne w trakcie pierwszych czynności śledztwa. Jednakże w następnych latach zyskały one kolejne funkcje – jako więzienia dla osób skazanych na krótkoterminowe kary pozbawienia wolności i jako miejsca noclegowe dla transportowanych więźniów².

Instytucja aresztu policyjnego nie była dotychczas przedmiotem zainteresowania polskich badaczy. W niniejszym artykule analizie poddane zostały przepisy administracyjne znajdujące się w *Zbiorze Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego*, gdzie w tomie VI części I zgromadzono większość wydawanych przez centralne organy administracji rządowej regulacji dotyczących zasad działania tych jednostek.

¹ *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego* (dalej: ZPA), cz. VI: *O aresztach i więzieniach*, t. III, Warszawa 1868, s. 3.

² *Ibidem*.

Podstawę organizacji aresztów policyjnych stanowi rozporządzenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z 19 września 1829 r. – *Rozporządzenie przepisujące porządek, w jakim powinny być utrzymane areszta policyjne*³. Jak wynika z powołanego aktu, został on wydany na skutek rewizji więzień i aresztów policyjnych dokonanych przez referendarza stanu Fryderyka Skarbka, podczas których „w wielu miejscach zastał on nieporządek i nieczystość w lokalach przeznaczonych na areszta policyjne”⁴.

Najbardziej wartościowych informacji dotyczących praktycznych aspektów działalności tych ośrodków należy poszukiwać w dokumentach zachowanych w archiwach państwowych. W pierwszej kolejności są to materiały znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych, w zespole Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (trzy jednostki, zawierające informacje z lat 1835–1849⁵). Na szczeblu władz wojewódzkich interesujące dokumenty zachowały się jedynie w aktach Komisji Województwa Kaliskiego⁶ oraz aktach Rządu Gubernialnego Radomskiego. I to w tym ostatnim zespole znajduje się najobszerniejszy materiał dotyczący funkcjonowania aresztów policyjnych. Jest to osiem jednostek z lat 1810–1871, które stanowią zapis istnienia tych ośrodków w guberni radomskiej⁷. W zespołach władz powiatowych zachowało się bardzo niewiele dokumentów zawierających informacje o organizacji i funkcjonowaniu aresztów policyjnych w Królestwie Polskim w badanym okresie. Jedynie w zespole Naczelnika Powiatu Kaliskiego i Naczelnika Powiatu Łukowskiego znajdują się interesujące nas dokumenty⁸.

³ ZPA, cz. VI, t. I, s. 15–17.

⁴ *Ibidem*, s. 15.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), zespół nr 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7749 – *Areszty Policyjne*, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*, sygn. 193 – *Więzienia Policyjne*.

⁶ AGAD, zespół nr 228 „Komisja Województwa Kaliskiego”, sygn. 238 – *Akta osobowe dozorczy więzienia detencyjnego*, sygn. 343 – *Akta osobowe dozorczy więzienia detencyjnego*, sygn. 307 – *Akta kasy ekonomicznej więzienia policyjno-detencyjnego*, sygn. 348 – *Wpłaty i wypłaty aresztu*.

⁷ Archiwum Państwowe (dalej: AP) w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10696 – *Akta dotyczące się aresztów i zapowiedzeń sądowych 1810–1864*, sygn. 10697 – *Akta ogólne aresztów detencyjnych 1837–1849*, sygn. 10698 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855*, sygn. 10699 – *Akta dotyczące się aresztów detencyjnych 1855–1871*, sygn. 10700 – *Areszt detencyjny Opatów 1846–1857*, sygn. 10701 – *Rachunki kosztów utrzymania aresztów detencyjnych 1844–1846*, sygn. 10702 – *Akta dozorców przy aresztach detencyjnych 1852–1869*, sygn. 10712 – *Sprawianie kajdan dla więźniów i aresztantów 1833–1841*. Gubernia radomska powstała dopiero w 1844 r. z połączenia guberni sandomierskiej i guberni kaliskiej. Odnalezione dokumenty znajdują się w zespole Rządu Gubernialnego Radomskiego, dlatego dla jednoznacznej identyfikacji w artykule stosuje się termin „gubernia radomska”.

⁸ Analizie poddano wszystkie zespoły archiwalne władz wojewódzkich zawierające dokumenty za lata 1817–1867 zachowane w archiwach państwowych.

Najwięcej jednakże cennego materiału źródłowego znajduje się w aktach miejskich, co wynika niewątpliwie z faktu, że areszty policyjne znajdowały się pod bezpośrednim zarządem burmistrzów. Możemy wskazać tu akta miast: Piotrkowa⁹, Częstochowy¹⁰, Lublina¹¹, Łodzi¹², Gombina¹³, Płocka¹⁴, Kazimierza Dolnego¹⁵, Tomaszowa Mazowieckiego¹⁶, Radomia¹⁷, Piaseczna¹⁸, Pabianic¹⁹, Białej

⁹ AP w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 9 „Akta miasta Piotrkowa 1746–1945”, sygn. 776 – *Akta miasta Piotrkowa dotyczące się Aresztu Policyjnego i Sądowego 5 X 1833 – 26 XII 1869*, sygn. 778 – *Akta Magistratu Miasta Piotrkowa dotyczące się Aresztu Detencyjnego od roku 1855*.

¹⁰ AP w Częstochowie, zespół nr 1 „Akta miasta Częstochowy 1759–1948”, sygn. 313 – *Akta w przedmiocie więzienia policyjnego i detencyjnego (1832–1845)*, sygn. 314 – *Akta dotyczące się wpłat i wypłat funduszu na utrzymanie aresztu detencyjnego (1849–1852)*.

¹¹ AP w Lublinie, zespół nr 22 „Akta miasta Lublina”, sygn. 1032 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1857–1858*, sygn. 1033 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1852–1853*, sygn. 1035 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1855–1860*, sygn. 1036 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1860–1864*, sygn. 1038 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1867–1868*.

¹² AP w Łodzi, zespół nr 221 „Akta miasta Łodzi 1775–1945”, sygn. 567 – *Akta Urzędu Muncypalnego Miasta Łodzi dotyczące się Aresztów przez Sądy nałożonych*, sygn. 568 – *Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie aresztów detencyjnych*, sygn. 709 – *Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie Więzienia Detencyjnego przy Sądzie Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w Łodzi*.

¹³ AP w Płocku, zespół nr 2 „Akta miasta Gombina 1812–1950”, sygn. 28 – *Akta Magistratu Miasta Gombina dotyczące się aresztów w ogólności*, sygn. 31 – *Akta Magistratu Miasta Gombina dotyczące się zbiegłych aresztantów*.

¹⁴ AP w Płocku, zespół nr 1 „Akta miasta Płocka 1808–1950”, sygn. 4 – *Akta Generalne Aresztu Policyjnego*, sygn. 5 – *Akta Utensyliów Aresztu*.

¹⁵ AP w Lublinie, zespół nr 37 „Akta miasta Kazimierza Dolnego 1555–1950”, sygn. 112 – *Akta Szczegółowe Magistratu Miasta Kazimierza dotyczące się Aresztu policyjnego i Detencyjnego*.

¹⁶ AP w Tomaszowie Mazowieckim oddział w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 7 „Akta Miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1830–1944”, sygn. 165 – *Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się Aresztu Policyjnego*, sygn. 235 – *Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się spraw policyjnych*, sygn. 589 – *Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się kar policyjnych i wpisów 1827–1866*.

¹⁷ AP w Radomiu, zespół nr 1 „Akta miasta Radomia 1796–1950”, sygn. 555 – *Areszty detencyjne 1847–1850*, sygn. 556 – *Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1847–1850*, sygn. 556 – *Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1850–1854*, sygn. 557 – *Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1854–1864*, sygn. 558 – *Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1865–1867*.

¹⁸ AP w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim, zespół nr 1404 „Akta miasta Piaseczna 1740–1950”, sygn. 5 – *Akta dotyczące się Aresztu Policyjnego w mieście Piasecznie 1844–1869*, sygn. 108 – *Akta dotyczące się różnych aresztów 1854–1871*, sygn. 228 – *Akta dotyczące się składek na transport aresztantów 1824–1848*.

¹⁹ AP w Łodzi, zespół nr 2074 „Akta miasta Pabianic”, sygn. 285 – *Akta miasta Pabianic w przedmiocie aresztu detencyjnego*, sygn. 286 – *Akta dotyczące włóczęgów zatrzymanych i wysłanych*

Rawskiej²⁰, Włocławka²¹, Tuszyna²², Aleksandrowa Łódzkiego²³, Lutomińska²⁴.

2

Do połowy XVIII w. kwestie związane z sytuacją osób uwięzionych przed wyrokiem pozostawały zasadniczo poza zainteresowaniem prawników. Dopiero myśl oświeceniowa i poglądy zachodnioeuropejskich humanitarystów – Cesare Beccarii, Johna Howarda²⁵ czy Jeremiego Benthama²⁶ – zwróciły na ten problem uwagę również polskich prawników²⁷.

transportem 1845–1860, sygn. 287 – Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące się ustanowienia etatów straży przy areszcie detencyjnym, osadzania w takowym za różne przewinienia osób i zdawanie władzom wyższemu raportów 1845–1847, sygn. 288 – Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące aresztowania i przesyłania transportem różnych włóczęgów 1851–1866, sygn. 294 – Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące dozoru policyjnego nad osobami podejrzanymi 1848–1868, sygn. 301 – Akta Magistratu miasta Pabianic – Księga Kar Policyjnych, sygn. 348 – Akta Magistratu miasta Pabianic w przedmiocie transportu zatrzymanych włóczęgów 1861–1866.

²⁰ AP w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim, zespół „Akta miasta Białej Rawskiej 1816–1951”, sygn. 50 – *Akta burmistrza dotyczące się lokalu na areszt.*

²¹ AP w Toruniu oddział we Włocławku, zespół nr 1 „Akta miasta Włocławka”, sygn. 120 – *Akta Magistratu Włocławka w przedmiocie aresztu detencyjnego.*

²² AP w Łodzi, zespół nr 2135 „Akta miasta Tuszyna 1774–1950”, sygn. 174 – *Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie Aresztu Policyjnego 1815–1864, sygn. 197 – Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie osób pod dozorem policyjnym zostających, sygn. 205 – Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie transportu włóczęgów i urzędzeń transportowych, sygn. 252 – Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna dotyczące się transportu włóczęgów i urzędzeń transportowych 1854–1860.*

²³ AP w Łodzi, zespół nr 2133 „Akta miasta Aleksandrowa 1819–1944”, sygn. 204 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się Aresztu Policyjnego 1825–1844, sygn. 205 – Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się korespondencji w sprawie różnych osób między Policją Prosta, a Sądem Poprawczym 1827–1831, sygn. 206 – Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się uzupełnianych transportów za opłatą na stacji Aleksandrowa oddawanych pod dozór transportem nadesłanych, sygn. 210 – Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się chwywania włóczęgów i innych osób podejrzaných oraz odsyłanie tychże transportem do miejsc właściwych pod dozór, sygn. 212 – Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się wyroków w sprawach policyjnych, sygn. 214 – Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się zapobieżania włóczęgostwu i żebractwu.*

²⁴ AP w Łodzi, zespół nr 2134 „Akta miasta Lutomińska 1617–1870”, sygn. 4 – *Akta miasta Lutomińska w przedmiocie osób pod dozorem policyjnym pozostających 1823–1868.*

²⁵ Szerzej zob. E.S. Rappaport, *Polityka kryminalna w zarysie*, Łódź 1948, s. 65–81.

²⁶ Szerzej zob. J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 39–47; T. Tulejski, *Osiemnastowieczna koncepcja reformy więziennictwa Jeremiego Benthama*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2005, nr 49, s. 175–183.

²⁷ M. Mikołajczyk, *Podstawowe gwarancje praw oskarżonego w polskim procesie karnym po Konstytucji 3 maja*, [w:] *Pierwsza w Europie. 200 rocznica Konstytucji 3 maja*, red. H. Kocój, Katowice 1989, s. 88.

I tak w drugiej połowie XVIII w. w polskiej myśli prawniczej pojawiły się koncepcje oddzielenia skazanych od tymczasowo aresztowanych. Zasadę tę zastosował w działającym od 1767 r. więzieniu marszałek Stanisław Lubomirski²⁸. Aresztanci nie byli zmuszani do pracy i cieszyli się wieloma udogodnieniami²⁹. Postulat separowania tymczasowo aresztowanych od osób już skazanych pojawił się także w *Zbiorze praw sądowych* Andrzeja Zamoyskiego³⁰. Podobne poglądy znalazły się w projekcie Kodeksu Stanisława Augusta Poniatowskiego. Twórcy tego dzieła, Hugo Kołłątaj i Józef Szymanowski, podkreślali konieczność oddzielenia więźniarnych od śledczych³¹.

Jednakże dopiero XIX w. przyniósł większe zainteresowanie problematyką zatrzymania przed wyrokiem. I tak np. w opublikowanym w 1818 r. dziele *O więzieniach publicznych, czyli Domach pokuty rzecz krótka* Julian Ursyn Niemcewicz, jeden z prekursorów polskiej myśli penitencjarnej XIX w., pisał:

lecz wspomniemy bez grozy, bez boleści, tych nieszczęśliwych, co oskarżeni, a nie przekonani, nie osądzeni w tarasach³² zamknięci. Przed wyrokiem nie wolno ich używać do żadnej z pracy publicznej, w próżnowaniu więc i tęsknocie czekają winowacy wyznaczenia kary; dla niesłusznie posadzonych, już same czekanie w okowach, niezasłużoną staie się karą³³.

Inny publicysta tego okresu, Józef Pawlikowski, w swojej rozprawie *O prawach kryminalnych* postulował oddzielne przetrzymywanie osób skazanych i tymczasowo aresztowanych³⁴. Podobnie zresztą Skarbek: „sprawiedliwość, prawa człowieka, ustawy na koniec wszystkich oświeconych krajów, każą rozróżnić obwinionego od winowacy”³⁵. O aresztach przy sądach policyjnych pisał też Ksawery Potocki

²⁸ Z. Bugajski, *Nowa organizacja więziennictwa polskiego w oświetleniu historycznym*, Warszawa 1937, s. 8.

²⁹ J. Rafacz, *Więzienie marszałkowskie w latach 1767–1795*, Lwów 1932, s. 13–14; por. J. Rafacz, *Dawne Polskie Prawo Karne*, Warszawa 1932, s. 141.

³⁰ E. Borkowska-Bagińska, *Zbiór praw sądowych Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986, s. 294.

³¹ M. Czerwicz, *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Warszawa 1958, s. 48.

³² Taras – więzienie, loch.

³³ J.U. Niemcewicz, *O więzieniach publicznych, czyli Domach pokuty rzecz krótka*, Warszawa 1818, s. 57.

³⁴ M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1961, s. 28.

³⁵ F. Skarbek, *O poprawie moralnej winowayców w więzieniach*, Warszawa 1822, s. 16; A. Osoba, *Z dziejów polskiej dziewiętnastowiecznej myśli penitencjarnej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001, nr 32–33, s. 121–122.

w pochodzącym z 1819 r. *Projekcie ogólnego i szczególnego polepszenia stanu i administracji więzień w Królestwie Polskim*³⁶.

Interesującą tezę co do roli aresztów sądowych wyraził Potocki w pochodzących również z 1819 r. *Uwagach do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskim*. Wg autora areszty takie powinny pełnić funkcję więzień dla osób skazanych za drobne przestępstwa: „od tych więzień na koniec powinny być rozróżnione areszta policyjne na ukaranie małych przewinień przeznaczone, tym bardziej, że te wszędzie przy sądach gminnych Policji znajdować się mają”³⁷.

Na ziemiach polskich istnienia instytucji służących do przetrzymywania osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa w trakcie pierwszych czynności po zatrzymaniu możemy doszukać się w ustawodawstwie obowiązującym początkowo na ziemiach zaboru pruskiego i austriackiego, a potem – w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim.

I tak *Ordynacja Kryminalna Pruska* z 1805 r. w § 25 mówiła o konieczności zapewnienia przy każdym sądzie kryminalnym (lub w jego pobliżu) miejsca, gdzie podejrzany będzie mógł być przetrzymywany w trakcie ustalania istoty czynu³⁸. Podobne regulacje znajdują się w *Księdze Ustaw na Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przestępstwa z 1803 r.* (obowiązującej w zaborze austriackim)³⁹.

W wydanym w dniu 17 maja 1808 r. przez ministra sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego *Tymczasowym ministerialnym urzędzeniu sądownictwa karnego* w § 4 czytamy o obowiązku zapewnienia w mieście, w którym znajduje się Sąd Pokoju, miejsca do przetrzymywania osób zatrzymanych w trakcie pierwszych czynności śledztwa⁴⁰. Te areszty sądowe (tzw. detencyjne) przetrwały do czasów Królestwa Polskiego.

Władze administracji rządowej Królestwa Polskiego doszły jednak do wniosku, że areszty detencyjne nie są w stanie zabezpieczyć miejsca dla wszystkich osób zatrzymanych. Dlatego też mocą wskazanego wyżej rozporządzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z dnia 6 października 1817 r. dla osób zatrzymanych policyjnie utworzono tzw. areszty policyjne:

³⁶ K. Potocki, *Projekt ogólnego i szczególnego polepszenia stanu i administracji więzień w Królestwie Polskim*, Warszawa 1819, s. 79–80.

³⁷ K. Potocki, *Uwagi do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskim*, Warszawa 1819, s. 58–59.

³⁸ *Ordynacja Kryminalna Pruska tłumaczenia Ignacego Stawierskiego*, Warszawa 1828, s. 8–9.

³⁹ *Księga Ustaw na Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przestępstwa*, Kraków 1804, cz. I, s. 140.

⁴⁰ Szerzej zob. A. Heylman, *O sądownictwie w Królestwie Polskim. Wykład historyczny*, Warszawa 1834, s. 10–17.

Powodowana odezwą Kommissyi Rządowej Sprawiedliwości, w której wyraża, że dla niedostatku stosownego lokalu aresztowani policyjnie, z więźniami kryminalnymi bywają w więzieniach mieszczeni, poleca Kommissyi Województwa N, aby wszedłszy w rozpoznanie wspomnianej okoliczności, przedsięwzięła środki, gdzie tego potrzeba wypadnie, względem urządzenia aresztów policyjnych, uwiadamiając Kommissyę Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji o wszystkich aresztach policyjnych w województwie znajdujących się i o sposobie ich urządzenia⁴¹.

W tym miejscu wspomnijmy tylko, iż organy administracyjne bardzo często nie rozróżniały instytucji aresztu detencyjnego od aresztu policyjnego. Wynikało to zapewne z podobieństwa ich funkcji jako miejsc przetrzymywania osób podejrzanych w pierwszym okresie po zatrzymaniu i ośrodków odbywania krótkoterminowych kar pozbawienia wolności. Nadto oba rodzaje aresztów podlegały bezpośredniemu zarządowi burmistrzów (prezydentów miast) i często były organizowane w jednym lokalu i obsługiwane przez tą samą służbę więzienną⁴².

Niestety nie zachowały się żadne wykazy statystyczne wskazujące, w jakich miastach ostatecznie powstały te jednostki. Jak udało się nam ustalić na podstawie zachowanego materiału źródłowego, areszty policyjne znajdowały się w Warszawie⁴³, Łodzi⁴⁴, Miechowie, Kozienicach, Opocznie, Radomiu, Staszowie, Olkuszu, Jędrzejowie, Sandomierzu, Kielcach, Końskich, Opatowie, Chmielniku, Stopnicy, Żarkach⁴⁵, Działoszycach, Klimontowie, Ożarowie, Korczyni, Pińczowie, Wolbromiu, Szczekocinach⁴⁶, Lelowie, Modrzejowie, Chęcinach⁴⁷, Piotrkowie⁴⁸,

⁴¹ ZPA, cz. VI, t. III, s. 3.

⁴² Problematyka ta zostanie szczegółowo omówiona w drugiej części artykułu dotyczącego funkcjonowania i organizacji aresztów policyjnych na ziemiach polskich w latach 1815–1867.

⁴³ AGAD, zespół nr 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7749 – *Areszty Policyjne*.

⁴⁴ Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół nr 221 „Akta miasta Łodzi 1775–1945”, sygn. 567 – *Akta Urzędu Muncypalnego Miasta Łodzi tyjące się Aresztów przez Sądy nałożonych*.

⁴⁵ AP w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10698 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855*.

⁴⁶ AP w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10699 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych od roku 1855*.

⁴⁷ AP w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10698 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855*.

⁴⁸ AP w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 9 „Akta miasta Piotrkowa 1746–1945”, sygn. 776 – *Akta miasta Piotrkowa tyjące się Aresztu Policyjnego i Sądowego 5 X 1833–26 XII 1869*, sygn. 778 – *Akta Magistratu Miasta Piotrkowa tyjące się Aresztu Detencyjnego od roku 1855*.

Częstochowie⁴⁹, Lublinie⁵⁰, Gombinie⁵¹, Płocku⁵², Kazimierzu Dolnym⁵³, Tomaszowie Mazowieckim⁵⁴, Piasecznie⁵⁵, Pabianicach⁵⁶, Białej Rawskiej⁵⁷, Włocławku⁵⁸,

⁴⁹ AP w Częstochowie, zespół nr 1 „Akta miasta Częstochowy” 1759–1948, sygn. 313 – *Akta w przedmiocie więzienia policyjnego i detencyjnego (1832–1845)*, sygn. 314 – *Akta dotyczące się wpłat i wypłat funduszu na utrzymanie aresztu detencyjnego (1849–1852)*.

⁵⁰ AP w Lublinie, zespół nr 22 „Akta miasta Lublina”, sygn. 1032 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1857–1858*, sygn. 1033 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1852–1853*, sygn. 1035 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1855–1860*, sygn. 1036 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1860–1864*, sygn. 1038 – *Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1867–1868*.

⁵¹ AP w Płocku, zespół nr 2 „Akta miasta Gombina 1812–1950”, sygn. 28 – *Akta Magistratu Miasta Gombina dotyczące się aresztów w ogólności*, sygn. 31 – *Akta Magistratu Miasta Gombina dotyczące się zbiegłych aresztantów*.

⁵² AP w Płocku, zespół nr 1 „Akta miasta Płocka 1808–1950”, sygn. 4 – *Akta Generalne Aresztu Policyjnego*, sygn. 5 – *Akta Utensyliów Aresztu*.

⁵³ AP w Lublinie, zespół nr 37 „Akta miasta Kazimierza Dolnego 1555–1950”, sygn. 112 – *Akta Szczegółowe Magistratu Miasta Kazimierza dotyczące się Aresztu policyjnego i Detencyjnego*.

⁵⁴ AP w Tomaszowie Mazowieckim oddział w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 7 „Akta Miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1830–1944”, sygn. 165 – *Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się Aresztu Policyjnego*, sygn. 235 – *Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się spraw policyjnych*, sygn. 589 – *Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się kar policyjnych i wpisów 1827–1866*.

⁵⁵ AP w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim, zespół nr 1404 „Akta miasta Piaseczna 1740–1950”, sygn. 5 – *Akta dotyczące się Aresztu Policyjnego w mieście Piasecznie 1844–1869*, sygn. 108 – *Akta dotyczące się różnych aresztów 1854–1871*, sygn. 228 – *Akta dotyczące się składek na transport aresztantów 1824–1848*.

⁵⁶ AP w Łodzi, zespół nr 2074 „Akta miasta Pabianic”, sygn. 285 – *Akta miasta Pabianic w przedmiocie aresztu detencyjnego*, sygn. 286 – *Akta dotyczące włóczęgów zatrzymanych i wysłanych transportem 1845–1860*, sygn. 287 – *Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące się ustanowienia etatów straży przy areszcie detencyjnym, osadzania w takowym za różne przemienienia osób i zdawanie władzom wyższym raportów 1845–1847*, sygn. 288 – *Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące aresztowania i przesyłania transportem różnych włóczęgów 1851–1866*, sygn. 294 – *Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące dozoru policyjnego nad osobami podejrzanymi 1848–1868*, sygn. 301 – *Akta Magistratu miasta Pabianic – Księga Kar Policyjnych*, sygn. 348 – *Akta Magistratu miasta Pabianic w przedmiocie transportu zatrzymanych włóczęgów 1861–1866*.

⁵⁷ AP w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim, zespół „Akta miasta Białej Rawskiej 1816–1951”, sygn. 50 – *Akta burmistrza dotyczące się lokalu na areszt*.

⁵⁸ AP w Toruniu oddział we Włocławku, zespół nr 1 „Akta miasta Włocławka”, sygn. 120 – *Akta Magistratu Włocławka w przedmiocie aresztu detencyjnego*.

Tuszynie⁵⁹, Aleksandrowie Łódzkim⁶⁰, Lutomiersku⁶¹, Rypinie⁶², Brześciu, Radziejewie, Kutnie, Służewie, Łęczycy, Kutnie⁶³, Siedlcach, Wierzbołowie, Ostrołęce⁶⁴.

Wydaje się, że areszty policyjne nie zostały zorganizowane wszędzie tam, gdzie była taka potrzeba. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych w piśmie z 5/17 stycznia 1856 r. skierowanym do gubernatora guberni płockiej informowała: „doszło do naszej wiadomości, że w mieście Lubiczu powiecie lipowskim, Osiekowie, Kikole i Rypinie nie ma żadnych aresztów policyjnych, a transportowani tym traktem więźniowie po domach obywatelskich lokowani są, w braku takowych po karczmach nawet, co częstokroć staje się powodem zbiegostwa”. Jednocześnie Komisja wezwała gubernatora do złożenia wyjaśnień, dlaczego w tych miastach nie urządzono aresztów policyjnych⁶⁵.

3

3.1. Jak wyżej wskazano, podstawową funkcją aresztów policyjnych było przetrzymywanie w nich osób zatrzymanych przez władze policyjne w trakcie pierwszych czynności śledstwa.

⁵⁹ AP w Łodzi, zespół nr 2135 „Akta miasta Tuszyń 1774–1950”, sygn. 174 – *Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyńa w przedmiocie Aresztu Policyjnego 1815–1864*, sygn. 197 – *Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyńa w przedmiocie osób pod dozorem policyjnym zostających*, sygn. 205 – *Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyńa w przedmiocie transportu włóczęgów i urzędzeń transportowych*, sygn. 252 – *Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyńa dotyczące się transportu włóczęgów i urzędzeń transportowych 1854–1860*.

⁶⁰ AP w Łodzi, zespół nr 2133 „Akta miasta Aleksandrowa 1819–1944”, sygn. 204 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się Aresztu Policyjnego 1825–1844*, sygn. 205 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się korespondencji w sprawie różnych osób między Policją Prosta, a Sądem Poprawczym 1827–1831*, sygn. 206 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się uzupełnianych transportów za opłatą na stacji Aleksandrowa oddawanych pod dozór transportem nadesłanych*, sygn. 210 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się chwywania włóczęgów i innych osób podejrzanych oraz odsyłanie tychże transportem do miejsc właściwych pod dozór*, sygn. 212 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się wyroków w sprawach policyjnych*, sygn. 214 – *Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się zapobieżania włóczęgostwu i żebractwu*.

⁶¹ AP w Łodzi, zespół nr 2134 „Akta miasta Lutomierska 1617–1870”, sygn. 4 – *Akta miasta Lutomierska w przedmiocie osób pod dozorem policyjnym pozostających 1823–1868*.

⁶² AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*.

⁶³ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 193 – *Więzienia Policyjne*.

⁶⁴ AGAD, zespół 191 Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 7749 – *Areszty Policyjne*.

⁶⁵ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*.

Podstawa prawna zatrzymania (uwięzienia tymczasowego) wynikała z art. 19 Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r., który stanowił, iż „nikt nie będzie mógł być zatrzymany, tylko podług form i przypadków prawem oznaczonych”⁶⁶. Treść art. 19 Konstytucji odsyłała nie tylko do norm określonych w ustawie zasadniczej, ale także do przepisów prawa karnego procesowego.

Podobnie Statut Organiczny Królestwa Polskiego z 1832 r. w art. 8 stanowił, iż

wolność osobistą każdego zapewnia się i ochrania się mocą istniejących praw. Nikt nie może być aresztowany lub oddany pod sąd, jak tylko w przypadkach prawem przepisanych, ze ścisłym zachowaniem porządku w tym celu ustanowionego. Każdy z aresztowanych będzie zawiadomiony przez pismo o powodach zatrzymania go⁶⁷.

Na ziemiach Królestwa Polskiego nie wprowadzono nowej procedury karnej, obowiązywały regulacje wprowadzone przez zaborców, w niewielkim tylko stopniu znowelizowane w czasach Księstwa Warszawskiego⁶⁸. I tak, aż do 1876 r. (gdy zaczęła obowiązywać procedura rosyjska)⁶⁹ w części popruskiej obowiązywała Pruska Ordynacja Kryminalna z 1805 r.⁷⁰, a na ziemiach pogalicyjskich stosowano procedurę karną zawartą w Księdze Ustaw na Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przepięstwa z 1803 r.⁷¹, popularnie zwanej Franciszkaną.

⁶⁶ A. Bereza, G. Smyk, W.P. Tekely, A. Wrzyszczyk, *Historia administracji w Polsce 1764–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 107.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 119.

⁶⁸ W. Miklaszewski, *Procedura karna – skrypt studenta Stanisława Nawrockiego z lat 1866–1867*, s. 1.

⁶⁹ T. Adamczyk, *Proces karny na ziemiach polskich w latach 1772–1918*, [w:] *System prawa karnego procesowego*, t. 1: *Zagadnienia ogólne*, red. P. Hofmański, cz. 1, Warszawa 2013, s. 305–306; W. Daszkiewicz, *Próby reform procesu karnego w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1956, t. VIII, z. 1, s. 209.

⁷⁰ Pruska Ordynacja Kryminalna z 1805 r. obowiązywała zatem w województwach: augustowskim, płockim, mazowieckim, kaliskim, które na mocy ukazu z 1837 r. przemianowano na gubernie. Następnie po zmianie organizacji administracji terenowej w 1844 r. ordynacja ta obowiązywała w guberni warszawskiej (powstałej z połączenia guberni mazowieckiej i kaliskiej), augustowskiej, płockiej. Zob. W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 146–150. Nadto pruska ordynacja kryminalna obowiązywała w okręgach podlegających jurysdykcji Sądów Pokoju w Pilicy i Żarkach, mimo przyłączenia ich na mocy dekretu królewskiego z 17 kwietnia 1810 do byłego departamentu krakowskiego (później – guberni radomskiej), ZPA, cz. II, t. IX, s. 77.

⁷¹ Księga Ustaw na Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przepięstwa obowiązywała zatem w województwie krakowskim, sandomierskim, podlaskim i lubelskim, które na mocy ukazu z 1837 r. przemianowano na gubernie. Następnie po zmianie organizacji administracji terenowej w 1844 r. ustawa ta obowiązywała w guberni radomskiej (powstałej z połączenia dotychczasowej guberni radomskiej (dawniej woj. sandomierskie) i kieleckiej – tak nazywano od 1841 r.

Pruska Ordynacja Kryminalna w § 206 określała generalną i bezwzględną przesłankę zatrzymania tymczasowego, którą miało być dostateczne podejrzenie popełnienia przestępstwa. Nadto sąd musiał w każdym indywidualnym przypadku rozważyć prawdopodobieństwo ucieczki oskarżonego⁷².

Księga Ustaw za Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przeszstępstwa przewidywała niewątpliwie szersze przesłanki uwięzienia aniżeli regulacje pruskie⁷³. W myśl jej przepisów każda osoba podejrzana o popełnienie zbrodni (złapana na gorącym uczynku lub za której sprawstwem przemawiały zgromadzone poszlaki) powinna zostać osadzona w areszcie. Jedynie w przypadku gdy przestępstwo było zagrożone karą nieprzekraczającą roku pozbawienia wolności i nie zachodziła obawa ucieczki podejrzanego lub utrudniania przez niego postępowania, sąd mógł pozostawić go na wolności⁷⁴.

3.1.1. Niestety dostępne materiały źródłowe mają charakter fragmentaryczny i nie dają podstaw do wyciągnięcia ogólnych wniosków co do najczęściej stawianych zarzutów osobom zatrzymywanym w aresztach policyjnych.

Jednym z niewielu zachowanych dokumentów jest tzw. kontrola w odwachu osadzonych miasta Wierzbowa za rok 1841⁷⁵. Z raportu tego wynika, iż najwięcej osób pozostawało w areszcie pod zarzutem ukrywania się przed spisem wojskowym (51 zatrzymanych), oszustwa (13), dezercji z wojska (12), pijaństwa (4), zakłócania porządku publicznego (2), włóczęgotwa (3).

Inny obraz wyłania się z zachowanych raportów za okres styczeń–marzec 1854 r. o osobach zatrzymanych w aresztach policyjnych w: Olkuszu, Sandomierzu, Stopnicy, Działoszycach, Klimontowie, Ożarowie, Pińczowie, Radomiu, Wolbromiu, Opocznie, Modrzejowie, Opatowie i Chęcinach. Niewątpliwie najczęstszym powodem zatrzymania w areszcie policyjnym był zarzut włóczęgotwa. Tak np. w Wolbromiu na ogólną liczbę 219 aresztantów przebywających w areszcie policyjnym w badanym okresie, za włóczęgotwo zatrzymano aż 132 osoby, w Sandomierzu na ogólną liczbę 135 aresztantów o włóczęgotwo podejrzanych było 57,

dawną gubernię krakowską) oraz guberni lubelskiej (powstałej z połączenia dotychczasowej guberni lubelskiej i podlaskiej). Zob. W. Witkowski, *op. cit.*, s. 146–150. Nadto przepisy te obowiązywały w okręgach podległych jurysdykcji Sądów Pokoju w Radzyminie i Mińsku, mimo przyłączenia ich na mocy dekretu królewskiego z 17 kwietnia 1810 r. do departamentu warszawskiego (później guberni warszawskiej), ZPA, cz. II, t. IX, s. 77.

⁷² *Ordynacja Kryminalna Pruska...*, Warszawa 1828, s. 74–75.

⁷³ *Księga Ustaw na Zbrodnie...*, s. 145.

⁷⁴ T. Adamczyk, *op. cit.*, s. 296.

⁷⁵ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7749 – *Areszty Policyjne*.

w Olkuszu na 154 aresztantów – włóczęgów zatrzymano 54⁷⁶. W Radomiu, Działoszykach, Klimontowie, Ożarówie, Pińczowie, Opocznie, Modrzejowie, Opatowie w tym okresie w aresztach policyjnych w ogóle przebywali tylko włóczędzy⁷⁷.

Drugą istotną grupą zarzutów stawianych zatrzymanym było podejrzenie o zbiegostwo za granice kraju. I tak np. w Olkuszu zarzut zbiegostwa stawiano 46 osobom (na łączną liczbę 154 zatrzymanych), w Sandomierzu takich osób było 13 (na łączną liczbę 135)⁷⁸. Nadto często pojawiało się podejrzenie o ucieczkę z więzienia (w Sandomierzu 37 na 135, w Olkuszu 18 na 154)⁷⁹.

W aresztach policyjnych zdarzały się też osoby podejrzane o kradzież, uchylanie się od służby wojskowej, rabunek, zabójstwo, o obelgi publiczne czy też nieposiadanie legalnego paszportu⁸⁰.

3.1.2. Organem zatrzymującym była władza administracyjna (komisarz obwodowy, wójt, burmistrz, prezydent miasta)⁸¹ działająca przez organy policyjne. Art. 21 Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r. stanowił: „każda osoba zatrzymana stawioną będzie najpóźniej w trzech dniach przed sąd właściwy, końcem jej wybadania lub osądzenia podług form przepisanych. Jeżeli będzie uniewinniona przez pierwsze śledztwo, wróconą jej natychmiast wolność zostanie”⁸².

W rozporządzeniu Komisji Rządowej spraw Wewnętrznych i Policji z 30 czerwca 1826 r. powtórzono postanowienia konstytucji:

wpływ Policji w aresztowaniu osoby trwa bardzo krótko i to jest rękojmią przeciw jej samowolnościom. Wedle bowiem artykułu 21-go Konstytucji, każda osoba zatrzymana powinna być, najpóźniej w dniach trzech, oddaną władzy Sądowej, za poprzednim zachowaniem formalności artykułów 19 i 20-go Ustawy⁸³.

Podobnie według regulacji Statutu Organicznego Królestwa Polskiego z 1832 r.

każdy z aresztowanych nie dalej jak w przeciągu pierwszych trzech dni swojego zatrzymania, powinien być stawiony przed władzą sądowniczą, końcem wybadania go lub osądzenia według porządku przepisanego. Jeżeli przy takowym pierwszym śledz-

⁷⁶ AP w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10698 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ ZPA, cz. IV, t. I, s. 90–91 (rozporządzenie KRŚWiP z 30 czerwca 1826 r.).

⁸² A. Bereza, G. Smyk, W.P. Tekely, A. Wrzyszczyk, *op. cit.*, s. 107.

⁸³ ZPA, cz. VI, t. I, s. 90–91.

twie uznany będzie za niewinnego, odzyskuje natychmiast wolność; równie uwalnia się spod straży i ten, kto w przypadkach prawem przepisanych, złoży za siebie dostateczną rękojmię⁸⁴.

Jak wskazuje praktyka, przepisy o czasie zatrzymania były nagminnie łamane, choć zachowany materiał źródłowy nie pozwala na przeprowadzenie w tym zakresie szczegółowych badań.

Jako przykład wskaźmy raport o stanie aresztu policyjnego w Kielcach za okres styczeń–marzec 1854 r. Na łączną liczbę 365 aresztantów tylko 41 osób nie było zatrzymanych dłużej niż 3 dni, w przedziale 4–10 dni możemy wskazać 97 aresztantów, między 11 a 20 dni przebywało w areszcie policyjnym 101 zatrzymanych, między 21 a 30 dni – 120 osób, zaś powyżej 30 dni (dokładnie 31 dni) przetrzymywano 6 podejrzanych.

Najczęściej obywateli przetrzymywano więc około miesiąca, co dalece odbiegało od dopuszczalnych terminów wskazanych w przepisach prawa, w tym akcie rangi konstytucyjnej. Jako jeden z bardziej drastycznych przypadków możemy wskazać historię Pawła Jijałkowskiego, poddanego galicyjskiego, który w areszcie policyjnym w Lublinie przebywał dwa lata (ostatecznie zbiegł). Co ciekawe, jak wskazuje dozorca aresztu w protokole wyjaśniającym z 29 lipca/10 sierpnia 1848 r., ów człowiek nie był obwiniony o żadne przestępstwo, a tylko zatrzymany celem „sprawdzenia zeznań”⁸⁵.

Odnajdujemy też pozytywne przykłady. Tak np. z kontroli w odwachu osadzonych miasta Wierzbowa za rok 1842 wynika, iż na ogólną liczbę 179 aresztantów nie dłużej niż 3 dni było zatrzymanych aż 151, od 4 do 10 dni – 36 osób, a na dłużej niż 10 dni zatrzymano jedynie 2 osoby⁸⁶.

3.2

3.2.1. Jak wynika z rozporządzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z 19 września 1829 r. w aresztach policyjnych mogły być też osadzone osoby skazane za przewinienia policyjne przez burmistrzów⁸⁷.

Jak wskazuje Elżbieta Kaczyńska, sądy burmistrzowskie orzekały kary policyjne zazwyczaj za niekoncesjonowany handel, drobny przemyt, brak odpowiednich świadectw upoważniających do przebywania lub poruszania się w danym miejscu,

⁸⁴ A. Bereza, G. Smyk, W.P. Tekely, A. Wrzyszczyk, *op. cit.*, s. 119.

⁸⁵ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*.

⁸⁶ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7749 – *Areszty Policyjne*.

⁸⁷ ZPA, cz. VI, t. I, s. 15.

nieprzestrzeganie czystości w posesjach (zwłaszcza wylewanie nieczystości na ulice), za złą jakość wyrobów (np. chleba), brak higieny, zakłócanie spokoju publicznego, obelgi i bójki, nieostrożność mogąca spowodować pożar lub inny wypadek, niestosowanie się do poleceń władzy⁸⁸. Nadto jak wynika z zachowanych ksiąg kar policyjnych burmistrzowie często skazywali na kary policyjne za włóczęgostwo czy też opuszczenie służby⁸⁹.

Kara aresztu policyjnego, jako kara pozbawienia wolności, była orzekana początkowo do 8 dni. W praktyce jednak zdarzało się, iż władze lokalne nie przestrzegały maksymalnego wymiaru kary⁹⁰.

3.2.2. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych w rozporządzeniu z 17/29 maja 1846 r. z uwagi na przepełnienie więzień krajowych dodatkowo zezwoliła, aby „osoby odsiadujące po więzieniach karę aresztu publicznego, a zwłaszcza skazane na krótki przeciąg czasu przeniesione zostały do aresztów policyjnych lub aresztów w ratuszach miast oddzielnie urządzonych”⁹¹.

W dostępnych źródłach brak informacji o osobach odbywających w aresztach policyjnych karę aresztu publicznego. Przepuszczalnie było to związane z wejściem w kolejnym roku w życie nowego kodeksu karnego, zmieniającego system kar pozbawienia wolności.

3.2.3. Po 1847 r., czyli po wprowadzeniu Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych, a co za tym idzie – nowego systemu kar pozbawienia wolności, w ośrodkach tych mogli przebywać skazani przez burmistrzów i wójtów na karę tzw. aresztu na czas krótki do 7 dni lub przez Sądy Policji Prostej na karę do 3 tygodni. Jak wynika z materiału archiwalnego, w praktyce władze lokalne nie przestrzegały maksymalnego wymiaru kary określonego w ustawach karnych. I tak np. w Suwałkach w 1856 r. orzekano karę aresztu za przewinienia policyjne do 43 dni⁹².

Choć brak szczegółowych danych, wydaje się, iż w praktyce rzadko umieszczano w aresztach policyjnych osoby skazane na areszt na czas krótki. Tak np. z raportu naczelnika powiatu sandomierskiego za marzec 1854 r. wynika, iż na

⁸⁸ E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989, s. 65.

⁸⁹ Np. AP w Łodzi, zespół „Akta miasta Aleksandrowa”, sygn. 215.

⁹⁰ E. Kaczyńska, *op. cit.*, s. 65.

⁹¹ ZPA, cz. VI, t. I, s. 259.

⁹² E. Kaczyńska, *op. cit.*, s. 65.

ogólną liczbę 19 aresztów tylko w 5 występowały pojedyncze przypadki, gdy skazani odsiadawali karę aresztu na czas krótki⁹³.

3.3. Zgodnie z rozporządzeniem Prezesa Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego z 22 lutego 1832 r. – władze wojenno-policyjne za zgodą właściwego sądu mogły umieszczać w aresztach osoby podlegające ich jurysdykcji⁹⁴.

Tak np. w areszcie w Radomiu w 1852 r. znajdowało się 27 osób – byli to

pod dozorem władzy wojskowej po większej części ludzie ujęci jako ukrywający się przed spisem i zaciągami, a następnie po odbytej rewizji do służby wojskowej zakwalifikowani i do czasu zapaść mającej decyzji zarządu spisu, co do oddania ich na zaciąg pod dozorem władzy wojskowej zostający i ważnych przestępców pod sądem wojskowym będącym⁹⁵.

3.4. Nadto areszty policyjne pełniły funkcje noclegowe dla transportowanych więźniów. W piśmie magistratu miasta Tuszyna do budowniczego powiatu piotrkowskiego z 1822 r. czytamy, że areszt policyjny miał się składać z trzech izb, z których jedna miała być przeznaczona dla transportowanych więźniów⁹⁶.

Zgodnie z rozporządzeniem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z 20 lipca/ 2 sierpnia 1849 r. aresztanci podczas transportu mieli być na nocleg lokowani w Częstochowie w areszcie policyjnym, a nie jak do tej pory – w domach prywatnych:

ażeby w mieście Częstochowie uwięzieni podczas transportu zamiast umieszczania ich na nocleg u stołecznych obywateli, jak to obecnie ma miejsce mogli być lokowani w areszcie policyjnym, a to z powodu, że przy znakomitej rozległości miasta i ograniczonej powadze policyjnej, praktykowany dotąd porządek wiele przedstawiał niedogodności⁹⁷.

Istotne wydaje się rozporządzenie Wydziału Administracji Ogólnej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z 15/27 lutego 1851 r., w którym to dokumencie

⁹³ W Pilicy karę aresztu na czas krótki odbywały 2 osoby na ogólną liczbę 36 osadzonych, w Sandomierzu odpowiednio 9 na 32, w Miechowie 4 na 36, w Skalbmierzu 1 na 17, w Stopnicy 1 na 41, AP w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10698 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855*.

⁹⁴ ZPA, cz. IV, t. III, s. 21.

⁹⁵ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*.

⁹⁶ AP w Łodzi, zespół nr 2135 „Akta miasta Tuszyna 1774–1950”, sygn. 174 – *Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie Aresztu Policyjnego 1815–1864*.

⁹⁷ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*.

organ zatwierdził zarządzenie władz wojewódzkich o obowiązku umieszczania w trakcie transportu zatrzymanych włóczęgów w mieście Błoniu w aresztach policyjnych:

Dotąd wiele istniejących przepisów tylko w miastach powiatowych i gubernialnych włóczęgi transportem wysyłani osadzani byli w aresztach policyjnych, w innych zaś pomniejszych miastach włóczęgów odsyłano na nocleg do domów prywatnych opalanych i oświetlanych kosztem tych właścicieli... Obecnie Rząd Gubernialny przytacza, że przez stację transportową w Błoniu do 1200 włóczęgów do roku przychodzi, gdy przeciwnie w niektórych miastach powiatowych od 600 do 700, że zatem chcąc zapewnić w tak ważnym punkcie transportowym bezpieczeństwo transportowanych osób od ucieczki i porządek w tej gałęzi służby, aby odtąd włóczęgi na noc w areszcie policyjnym w miejskim ratuszu miasta Błonia urządzonym lokowani byli⁹⁸.

Mimo bardzo fragmentarycznego materiału źródłowego możemy pokusić się o stwierdzenie, iż areszty policyjne pełniły istotną funkcję jako stacje transportowe, w których umieszczano na nocleg osoby pozbawione wolności w czasie ich transportu, np. do sądu lub innych ośrodków pozbawienia wolności.

Tak np. z raportu o stanie aresztu w Chmielniku za styczeń–marzec 1854 r. wynika, iż wszystkie osoby zatrzymane w tym czasie w areszcie policyjnym byli to transportowani więźniowie – podobnie w Jędrzejowie, Modrzejowie, Korczynie. Natomiast w Pilicy, Opatowie, Pińczowie i Wolbromiu na ogólną liczbę 219 aresztantów (w okresie styczeń–marzec 1854 r.) 65 to były osoby jedynie transportowane⁹⁹.

4

Pojawiające się od połowy XVIII w. na kanwie prądów oświeceniowych zainteresowanie zachodnioeuropejskich penitencjarystów instytucją uwięzienia przedwyrokiem dotarło także do Rzeczypospolitej. Polscy prawnicy już pod koniec XVIII stulecia wysuwali postulaty oddzielenia osób tymczasowo aresztowanych od skazanych. Jednakże dopiero XIX w. przyniósł praktyczne rozwiązania. Na ziemiach polskich – pod wpływem ustawodawstwa pruskiego i austriackiego – zaczęły powstawać miejsca odizolowania osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa.

⁹⁸ AGAD, zespół 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7750 – *Areszty Policyjne*.

⁹⁹ AP w Radomiu, zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10698 – *Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855*.

Jedną z takich instytucji były powołane do życia w 1817 r. przez władze administracji rządowej Królestwa Polskiego areszty policyjne. Ośrodki te powstały w celu odizolowania aresztowanych przez władze policyjne w trakcie pierwszych czynności śledztwa od osób już skazanych. Jednakże w kolejnych latach zyskały one także inne funkcje. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji w rozporządzeniu z 19 września 1829 r. usankcjonowała możliwość odbywania w aresztach kar policyjnych orzeczonych wyrokami sądów burmistrzowskich, choć takie praktyki miały miejsce już wcześniej. Z uwagi na przepełnienie więzień krajowych Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych rozporządzeniem z 17/29 maja 1846 r. umożliwiła odbywanie w aresztach policyjnych kary aresztu publicznego. Zaś po 1847 r. w ośrodkach tych mogli przebywać skazani przez burmistrzów i wójtów na karę tzw. aresztu na czas krótki do 7 dni lub przez Sądy Policji Prostej na karę do 3 tygodni. Areszty policyjne służyły też do przetrzymywania osób podległych władzy wojskowej oraz jako miejsca noclegowe dla transportowanych więźniów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

zespół nr 191 „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”.

zespół nr 228 „Komisja Województwa Kaliskiego”.

Archiwum Państwowe w Radomiu:

zespół nr 1 „Akta miasta Radomia 1796–1950”.

zespół nr 58 „Rząd Gubernialny Radomski”.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim:

zespół nr 9 „Akta miasta Piotrkowa 1746–1945”.

Archiwum Państwowe w Częstochowie:

zespół nr 1 „Akta miasta Częstochowy 1759–1948”.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

zespół nr 22 „Akta miasta Lublina”.

zespół nr 37 „Akta miasta Kazimierza Dolnego 1555–1950”.

Archiwum Państwowe w Łodzi:

zespół nr 221 „Akta miasta Łodzi 1775–1945”.

Archiwum Państwowe w Płocku:

zespół nr 1 „Akta miasta Płocka 1808–1950”.

zespół nr 2 „Akta miasta Gombina 1812–1950”.

Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim oddział w Piotrkowie Trybunalskim:

zespół nr 7 „Akta Miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1830–1944”.

Archiwum Państwowe w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim:

zespół nr 1404 „Akta miasta Piaseczna 1740–1950”.

zespół nr 1023 „Akta miasta Białej Rawskiej 1816–1951”.

Archiwum Państwowe w Łodzi:

zespół nr 221 „Akta miasta Łodzi 1775–1945”.

zespół nr 2074 „Akta miasta Pabianic”.

zespół nr 2133 „Akta miasta Aleksandrowa 1819–1944”.

zespół nr 2134 „Akta miasta Lutomierska 1617–1870”.

zespół nr 2135 „Akta miasta Tuszyna 1774–1950”.

Archiwum Państwowe w Toruniu oddział we Włocławku:

zespół nr 1 „Akta miasta Włocławka”.

Literatura

Adamczyk T., *Proces karny na ziemiach polskich w latach 1772–1918*, [w:] *System prawa karnego procesowego*, t. 1: *Zagadnienia ogólne*, red. P. Hofmański, cz. 1, Warszawa 2013.

Borkowska-Bagieńska E., *Zbiór praw sądowych Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986.

Bugajski Z., *Nowa organizacja więziennictwa polskiego w oświetleniu historycznym*, Warszawa 1937.

Czerwiec M., *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Warszawa 1958.

Daszkiewicz W., *Próby reform procesu karnego w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1956, t. VIII, z. 1, s. 209–254.

Heylman A., *O sądownictwie w Królestwie Polskim. Wykład historyczny*, Warszawa 1834.

Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989.

Mikołajczyk M., *Podstawowe gwarancje praw oskarżonego w polskim procesie karnym po Konstytucji 3 maja*, [w:] *Pierwsza w Europie. 200 rocznica Konstytucji 3 maja*, red. H. Kocój, Katowice 1989, s. 86–115.

Miklaszewski W., *Procedura karna – skrypt studenta Stanisława Nawrockiego z lat 1866–1867*.

Niemcewicz J.U., *O więzieniach publicznych, czyli Domach pokuty rzecz krótka*, Warszawa 1818.

Osoba A., *Z dziejów polskiej dziewiętnastowiecznej myśli penitencjarnej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001, nr 32–33, s. 103–124.

Potocki K., *Uwagi do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskim*, Warszawa 1819.

Potocki K., *Projekt ogólnego i szczególnego polepszenia stanu i administracji więzień w Królestwie Polskim*, Warszawa 1819.

Rafacz J., *Więzienie marszałkowskie w latach 1767–1795*, Lwów 1932.

Rafacz J., *Dawne Polskie Prawo Karne*, Warszawa 1932.

Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1961.

- Skarbek F. *O poprawie moralney winowayców w więzieniach*, Warszawa 1822.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.
- Tulejski T., *Osiemnastowieczna koncepcja reformy więziennictwa Jeremyego Benthama*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2005, nr 49, s. 175–183.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.

Akty prawne

- Ordynacya Kryminalna Pruska tłumaczenia Ignacego Stawierskiego*, Warszawa 1828.
- Księga Ustaw na Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przesłępstwa*, Kraków 1804, cz. I, s. 140.
- Bereza A., Smyk G., Tekely W.P., Wrzyszczy A., *Historia administracji w Polsce 1764–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2006.
- Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego*, cz. VI: *O aresztach i więzieniach*, t. III, Warszawa 1868.

JUSTYNA BIEDA

DR, UNIwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0003-0231-7936

Organizacja i funkcjonowanie aresztów policyjnych w Królestwie Polskim w latach 1817–1867. Część I

Areszty policyjne zostały utworzone na mocy rozporządzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z dnia 6 października 1817 r. Powołano je do życia w celu zapewnienia odpowiedniego miejsca odizolowania dla osób aresztowanych przez władze policyjne w trakcie pierwszych czynności śledztwa. Jednakże w następnych latach areszty policyjne zyskały kolejne funkcje – jako więzienia dla osób skazanych na krótkoterminowe kary pozbawienia wolności czy jako miejsca noclegowe dla transportowanych więźniów.

Celem opracowania jest przedstawienie podstaw prawnych osadzenia w areszcie policyjnym obowiązujących do roku 1867, czyli do czasu likwidacji Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Analizie poddano przepisy administracyjne wydawane przez centralne organy administracji rządowej oraz dokumenty zgromadzone w archiwach państwowych. Niestety zachowany materiał archiwalny jest bardzo fragmentaryczny i nie pozwala na precyzyjne ustalenie miejsc, w których zorganizowane zostały areszty policyjne, ani sporządzenie szczegółowych statystyk dotyczących osób przetrzymywanych w tych ośrodkach. Z pewnością jednak możemy stwierdzić, iż areszty policyjne w całym badanym okresie pozostawały głównie miejscami przetrzymywania osób aresztowanych policyjnie oraz że nagminnie łamano przepisy o czasie zatrzymania w areszcie.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, areszty, penitencjaryzm, prawo karne, historia prawa

JUSTYNA BIEDA

ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

ORCID: 0000-0003-0231-7936

*Organization and functioning of police detention centres
in the Kingdom of Poland in the years 1817–1867. Part I*

Police detention centres were created by the Government Commission of Internal and Police Affairs of October 6, 1817. They were brought to life to provide a suitable place of isolation for people arrested by the police authorities during the first steps of the investigation. However, in the following years they gained further functions as prisons for persons sentenced to short-term imprisonment or as accommodation for transported prisoners.

The aim of this study is to present the legal basis for detention in police custody until the Government Commission for Internal Affairs is liquidated (1867) on the basis of administrative regulations issued by central government administration bodies and documents collected in state archives. Unfortunately, the preserved archival material is very fragmentary, it does not allow precise determination of places where police arrests have been organized, or detailed statistics on persons held in these centers. Certainly, however, we can conclude that the police detention centres in the entire period considered were mainly places of detention for police arrested persons, and that the regulations on the time of detention were repeatedly violated.

Key words: Polish Kingdom, detention centres, penitentiary, criminal law, history of law